

Олександр Пагіря

Кандидат історичних наук

У статті досліджується планування, підготовка та проведення спільної саботажно-диверсійної операції Угорщини та Польщі проти Підкарпатської Русі (Карпатської України) восени 1938 — на початку 1939 рр.

Тактика дестабілізації двох держав на території краю розглядається крізь призму сучасного концепту «гібридної війни». Попри великі сподівання Варшави та Будапешта, у період автономії в Карпатській Україні так і не вибухнуло проугорське повстання, яке мало стати приводом для введення угорських військ та анексії краю Угорщиною. Ключові слова: Карпатська Україна, Угорщина, Польща, гібридна війна, диверсія, саботаж

Oleksandr Pagirya

Hungary and Poland's "Hybrid Warfare" Against Carpatho-Ukraine in 1938—1939

The article examines the planning, preparation and execution of the joint sabotage and diversion operation by Hungary and Poland against Podkarpatska Rus (Carpatho-Ukraine) in autumn 1938 — early 1939. The destabilization tactics employed by the two countries in the region is being examined through the prism of the modern concept of "hybrid warfare". Despite high expectations on the side of Warsaw and Budapest, no pro-Hungarian uprising in Carpatho-Ukraine during its autonomy period broke out, which was supposed to create the pretext for Hungary to send its troops and annex the region.

Key words: Carpatho-Ukraine, Hungary, Poland, hybrid warfare, diversion, sabotage.

«ГІБРИДНА ВІЙНА» УГОРЩИНИ ТА ПОЛЬЩІ ПРОТИ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ У 1938—1939 рр.

Причетність Польщі та Угорщини до розчленування Чехословаччини під час Мюнхенської кризи восени 1938 р., а також їх прихована агресія проти свого сусіда під час подій на Підкарпатській Русі (Карпатській Україні) у 1938—1939 рр. перебувають на маргінесі історичної політики та колективної пам'яті двох держав. Міжвоєнна Польська держава зазвичай змальовується в якості жертви таємного пакту нацистської Німеччини та сталінського СРСР, який відкрив шлях до початку Другої світової війни та розподілу Східної Європи.

Однак ще за рік до цих вікопомних подій Польща поряд з Німеччиною та Угорщиною виступила активним співучасником розширення Чехословацької республіки, окупувавши на початку жовтня 1938 р. Тешинську Сілезію та захопивши у грудні 1938 р. Спіш та Ораву в північній Словаччині. Водночас у 1938—1939 рр. офіційна Варшава зайняла вкрай ворожу позицію щодо українського питання, вдавшись до методів таємної війни проти Карпатської України — автономного краю у складі постмюнхенської Чехословаччини, у спробах допомогти своєму союзнику — Угорщині встановити спільний кордон у Карпатах.

Будучи натхненою тими методами, якими послуговувалися нацисти під час дестабілізації ситуації в Судетських землях Чехословаччини, Варшава спільно з Будапештом організувала диверсійну операцію у Карпатській Україні, що мала призвести до ліквідації «українського П'ємонту» на Закарпатті. Тактику, апробовану ними в таємній агресії проти Карпатської України у 1938—1939 рр., можна розглянути в категоріях сучасного терміну «гібридної війни» — неоголошеної війни, яка ведеться із поєднанням принципово різних типів і способів (класичних із використанням регулярних військ, нерегулярних збройних формувань (повстанців, диверсантів, терористів, партизанів і т. д.), інформаційно-психологічних операцій, методів економічної й комунікаційної блокади тощо), які скоординовано застосовуються задля досягнення спільних цілей. Під час «гібридної війни» країна-агресор може залишатися публічно непричетною до розв'язання

конфлікту¹. Спробуємо описати основні етапи польської диверсійної операції проти Карпатської України у 1938—1939 рр.

У міжвоєнний період Польща та Угорщина розглядали Чехословаччину як штучно створену державу, позбавлену міцних історичних традицій та підвалин для існування. У зв'язку з цим, на момент Мюнхенської кризи 1938 р. вони, як і Німеччина, були зацікавлені в її остаточній дезінтеграції, прагнучи отримати від цього територіальні дивіденди. Особливо інтереси цих двох держав сходилися у питанні Підкарпатської Русі. У міжвоєнний період ревізіоністська політика Будапешта була спрямована на відновлення «тисячолітніх кордонів» держави св. Іштвана та повернення колишніх історичних земель, втрачених унаслідок принизливого для угорців Тріанонського договору 4 червня 1920 р., що позбавив її 2/3 територій, на яких проживало 1/3 населення.

З іншого боку, Польща вбачала в проголошенні автономії Підкарпатської Русі безпосередню загрозу для своєї територіальної цілісності, з огляду на небезпеку проникнення «українського вірусу» на підвладні їй українські землі — Східну Галичину та Західну Волинь. Водночас, Варшава побоювалася «ворожого удару з флангу» — розігрування Берліном української карти на Закарпатті проти неї. Щоб завадити цьому, Польща відчайдушно прагнула встановити спільний кордон з Угорщиною у Карпатах. Це була частина стратегії польської дипломатії, спрямованої на побудову бар'єру проти гітлерівської агресії в Східній Європі із країн так званого «нейтрального блоку» (концепція «Третьої Європи», або «Міжмор'я»)². Відтак, Варшава, як і Будапешт, були зацікавлені в якнайшвидшому приєднанні Підкарпатської Русі до складу Угорщини.

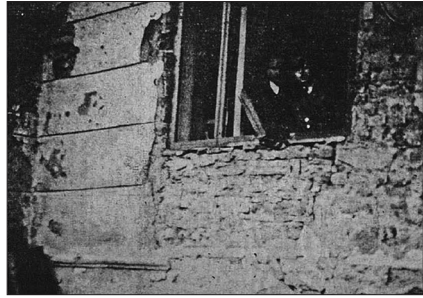
Після анексії Тешинської Сілезії на початку жовтня 1938 р. Польща спрямувала свої зусилля на досягнення спільного кордону з Угорщиною в Карпатах, аби відрізати Чехословаччину від її союзника по Малій Антанті — Румунії. 5 жовтня 1938 р. у Варшаві під час зустрічі угорського державного секретаря Іштвана Чакі

¹ Hoffman F. *Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid War*. — Arlington: Potomac Institute for Policy Studies, 2007. — P. 20—22.

² Трофимович Л. Підкарпатська Русь у контексті європейської політики (жовтень — грудень 1938 р.) // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки. — 2009. — Вип. 14. — С. 342.

та польського міністра закордонних справ Юзефа Бека було досягнуто домовленості про співпрацю в проведенні спільної саботажно-диверсійної операції на території Закарпаття з метою якнайшвидшого приєднання території краю до Угорщини. 10 жовтня 1938 р. у Варшаві відбулися польсько-угорські військові переговори, під час яких начальник польського Головного штабу генерал В. Стахевич пообіцяв, що польська сторона розпочне таємну диверсійну акцію після відповідних дій з угорського боку. Одночасно між Варшавою та Будапештом розпочався обмін розвідувальними даними про український рух на Підкарпатті³.

Завданням спільної диверсійної операції було дестабілізувати суспільно-політичне та військове становище на Закарпатті, підірвати позиції чехословацької адміністрації та автономного уряду, досягнути його міжнародної ізоляції, викликати повстання місцевого населення й таким чином створити передумови для його анексії та відновлення Угорщиною свого тисячолітнього кордону. Другі відділи польського Головного та угорського Генерального штабів координували між собою засилання на територію Підкарпатської Русі диверсійних і терористичних груп для здійснення актів саботажу, руйнування ліній комунікації (мостів, пошти, телеграфу, телефону, залізниці, автошляхів, ліній електропередач), державних об'єктів, убивства представників місцевих органів влади, чехословацьких жандармів, прикордонників, військових, поширення антиукраїнської пропаганди та підготовки ґрунту для прилучення території краю до Угорщини. Слід погодитися з думкою чеського історика Мечислава Борака про те, що диверсійна операція Угорщини та Польщі була унікальним прикладом

Будинок чехословацької прикордонної варті, пошкоджений внаслідок диверсії польських терористів поблизу м. Мукачева, 1938 р.

³ Dąbrowski D. *Rzeczpospolita Polska wobec kwestii Rusi Zakarpackiej (Podkarpackiej). 1938—1939. — Toruń, 2007. — S. 148—149.*

порушення міжнародного права: у мирний час без оголошення війни на територію сусідньої держави проникали чисельні та добре озброєні підрозділи, які мали на меті підняти повстання та вести партизанську боротьбу⁴.

Слід додати, що військові та диверсійні заходи двох держав доповнювалися економічною та комунікаційною блокадою Закарпаття, потужним дипломатичним тиском на автономний уряд у Хусті. Фактично, тактика дестабілізації, яку сьогодні ми змальовуємо в категоріях концепції «гібридної війни», була в повній мірі апробована в Карпатській Україні ще в 1938—1939 рр. З точки зору міжнародного права, йшлося про опосередковану агресію проти Закарпаття.

Політичне керівництво угорською операцією з «повернення» краю здійснював колишній міністр внутрішніх справ Міклош Козьма, а військові заходи курував керівник управління угорського генерального штабу полковник Шандор Хомлок. Перший неоднозначно визначав вагу питання: «Негайне вирішення русинського питання я вважаю настільки важливим з точки зору Будапешта, що заради цього готовий піти на будь-який ризик, якщо потрібно, то навіть стати до стінки...»⁵. Ще 1 жовтня 1938 р. він зустрівся з угорським прем'єр-міністром Бейлою Імреді, запропонувавши йому план заходів, що передбачав поєднання агресивної пропагандистської кампанії з діями «прямої акції» за допомогою нападів добровольчих загонів на Закарпатті. Схваливши накреслений план, керівник угорського уряду дав водночас згоду використовувати у разі потреби «нелегальні та насильницькі засоби». Відтак, 5-й відділ угорського генштабу квапно розробив військовий план диверсійних операцій проти Підкарпатської Русі, який невдовзі був уведений в дію⁶.

На початковому етапі угорська диверсійна акція мала «протимувати» задоволення територіальних вимог Угорщини на південно-східні землі Чехословаччини, де компактно проживали 1 млн. угорців, надавши таким чином Будапешту «додаткові аргументи» під час переговорів 9—13 жовтня 1938 р. у Комарно з

⁴ Borák Mečislav *Obrana Podkarpatské Rusi // Česko-slovenská historická ročenka*. — 1997. — Masarykova univerzita v Brně, 1997. — S. 173.

⁵ Венгрия и Вторая мировая война: Секретные дипломатические документы из истории кануна и периода войны. — Москва, 1962. — С. 108.

⁶ Там само. — С. 109.

представниками празького уряду про угорсько-чехословацький кордон. При цьому назовні потрібно було створити враження про наявність у регіоні стихійного повстанського руху, що вимагав невідкладної ревізії кордонів.

На початку жовтня 1938 р. у с. Вашарошномень, за 45 км від кордону з Підкарпатською Руссю, стали зосереджуватись угорські диверсійні формування, укомплектовані новобранцями угорської армії, резервістами, добровольцями, членами парамілітарних організацій («Левенте»), загонів «Рондьош Гарди» (Гвардії обірванців) та «Собот Чопоток» (Вільних загонів). Організовані за прикладом судетсько-німецьких «добровольчих корпусів» (Freikorps)⁷, що виникли в апогей Судетської кризи у вересні 1938 р., станом на середину жовтня 1938 р. вони нараховували до 6 тис. осіб, поділені на 19 батальйонів по 300 осіб у кожному⁸. На угорській території вони забезпечувались зброєю (гвинтівки Манліхера М 1895, пістолети-кулемети Бергмана МП-18, 9 мм бельгійські пістолети Браунінга FN 1910, вибухівка, бойові гранати) та обмундируванням (для кращого маскування серед населення були вдягнуті в цивільний одяг, чоботи та берети), проходили військовий вишкіл і таємно перекидалися через угорсько-чехословацький кордон на територію Підкарпаття для проведення актів саботажу, поширення паніки та хаосу, підбурювання місцевого населення до протестів та повстання проти чехословацької адміністрації. Окрім цього, поблизу Кішварди була створена спеціальна диверсійна група «С» під командуванням капітана Стефана Валеріана у складі 300 осіб, до якої входили також спеціалісти з підривної, диверсійно-саботажної, партизанської та терористичної роботи⁹.

⁷ Див. детальніше: Broszat M. *Das Sudetendeutsche Freikorps // Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte. — 9. Jahrgang, Heft 1. — 1961. — S. 30–49; Werner Röhr. Der “Fall Grün” und das Sudetendeutsche Freikorps // Hundert Jahre sudetendeutsche Geschichte — Eine völkische Bewegung in drei Staaten. — Wien, 2007. — S. 241–256; Zusana Pivcová. Sudetendeutsches Freikorps // Historie a vojenství. — Č. 2/2011. — S. 105–108.*

⁸ Dombrády L. *Army and Politics in Hungary 1938–1944. Edited by G. Rácz. Translated by E. Arató. — New York: Columbia University Press, 2005. — P. 10.*

⁹ Czaba Horváth, Ferenc Lengyel. *The Hungarian Royal Honvéd Army 1920–1940 // A Millennium of Hungarian military history. Edited by László Vesprémy and Béla K. Király. — Columbia University Press, New York, 2002. — P. 409; Necze Gábor. Kárpátalja az állambiztonsági jelentések tükrében, 1939–1941 // Kárpátalja 1938–1941. Magyar és ukrán történelmi közelítés. Szerkesztette: Fedinec Csilla. — Budapest, 2004. — old. 127.*

Чехословацьке командування володіло інформацією про систему комплектування та підготовки угорських диверсантів за сприяння офіційних кіл: «Угорське військово-відомство організовує нелегальні формування із членів неурядових стрілецьких товариств. Їхніми членами є переважно колишні вояки. Останні, як також і невоєнки, є гарно вишколені у стрільбі. Окрім членів стрілецьких товариств до нелегальних формувань також залучено багато добровольців — їх набралось стільки, що Міністерство оборони організувало збори, щоб до згаданих формувань вступали тільки придатні до цього особи. Члени банд проходять навчання у використанні зброї в ближньому бою, а також вибухових речовин (...) Згадані банди прямо підпорядковані начальнику штабу відповідного військового органу. Офіційно цих банд не існує взагалі (...) Вони мають діяти як безвідповідальні елементи»¹⁰. Деяким тогочасним оглядачам такі дії нагадували інструменти прихованої агресії Німеччини проти Австрії та Чехословаччини. Зокрема, чеський публіцист Душан Томашек занотував з цього приводу у своєму щоденнику: «Видається, що гортіївці хочуть гратися в “малих нацистів” та копіювати на свій зразок анексію Австрії та Судет»¹¹.

Поряд з очевидною аналогією з «гібридними» методами дестабілізації, які були застосовані нацистами у Судетах, діяльність «угорських повстанців» у 1938—1939 рр. спиралася також на традиції диверсійної і підривної роботи після Першої світової війни, що мали на меті повернення втрачених згідно Тріанонського договору територій Угорського королівства¹². Восени ж 1938 р. метою «русинської акції» Будапешта було тиснути на празький уряд з метою проведення плебісциту за прилучення Підкарпатській Русі до Угорщини після 20 років чехословацького панування.

¹⁰ *Vojenský historický archiv v Praze (VHA). — Fond MNO, HS, oper. oddel. 2, inv. č. 5348, kart. 23.*

¹¹ *Tomášek D. Deník druhé republiky. — Praha, Naše vojsko, 1988. — S. 80.*

¹² *28 серпня 1921 р. загони «Рондош гарди» під командуванням капітана Пола Пронаї (одного з найжорстокіших виконавців «Білого терору» в Угорщині після повалення Угорської радянської республіки) підняли повстання на території Бургенланду (Австрія) і проголосили тут у жовтні 1921 р. нейтральну західноугорську державу — *Lajtabánság*. Ця «повстанська республіка» хоча і не проіснувала більше місяця, утім змусила союзників Антанти провести у середині грудня 1921 р. плебісцит, за результатами якого місто Шопронь разом із 18 навколишніми селами були повернуті до складу Угорщини (*Bela Bodo. Paramilitary Violence in Hungary after the First World War // East European Quarterly. — Vol. 38. — No. 2. — 2004. — P. 129—172*).*

Уперше поява угорських терористів на території краю зафіксована в ніч на 6 жовтня 1938 р., коли угорсько-чехословацький кордон перейшов 12-членний відділ «Рондьош гарди»¹³, який підірвав міст на річці Боржава. Інша група цього ж дня зруйнувала залізницю в районі станції Батьово, паралізувавши на деякий час залізничне сполучення¹⁴. Утім, до великих боїв у цей час справа не дійшла, так як більші групи нападників були розпорошені підрозділами чехословацької прикордонної охорони (StOS)¹⁵ та армії. Із великого загону на територію Підкарпатської Русі зміг пробитися тільки невеликий партизанський відділ у складі 70—80 осіб¹⁶.

Однією з найбільш резонансних акцій за участю угорських диверсантів став напад на ст. Боржава. Вночі з 9 на 10 жовтня 1938 р. через кордон проник загін терористів у кількості 100 осіб на чолі з надпоручником Йозефом Премом, що прямуючи в напрямку Берегова та Мукачева, розбив табір у лісовому масиві між селами Дерцен і Форнош (сучасний Берегівський р-н). Звідси «повстанці» здійснили напад на залізничний міст і станцію Боржава, де вбили начальника станції та одного жандарма, пограбували пасажирів

¹³ *Більше про структуру, оснащення та діяльність угорських диверсійних загонів на Підкарпатській Русі восени 1938 р. див. дослідження угорського історика Петера Бічака: Bicsák Péter A Rongyos Gárda harcai Kárpátalján 1938-ban // "A magyar-ukrán közös múlt és jelen: A magyar-ukrán közös múlt és jelen: összekötés elválasztó és elválasztó 'jéher' foltok". Nemzetközi tudományos konferencia anyagai (2010. február 26.). — Beregszász — Ungvár, 2011. — О. 40—50.*

¹⁴ Довганич О., Пащукій З., Троян М. *Закарпаття в роки війни.* — Ужгород: Карпати, 1990. — С. 14.

¹⁵ *Stráž obrany státu, SOS або StOS (з чеської — Служба охорони держави) — підрозділи прикордонної охорони, створені розпорядженням Міністерства внутрішніх справ від 23 вересня 1936 р. і призначені для охорони державного кордону й територіальної цілісності Чехословацької республіки, забезпечення правопорядку, спокою та безпеки в прикордонній смузі, відбиття раптового нападу ззовні, співпраці з армійськими частинами під час оборони країни. Підрозділи SOS організовувалися у прапори (батальйони) і комплектувалися зі службовців фінансової сторожі, жандармерії, військовослужбовців чехословацької армії, членів парамілітарних організацій. Станом на вересень 1938 р. у прикордонній смузі Чехословацької республіки було сформовано 31 прапор (батальйон) SOS загаломою чисельністю до 30 тис. осіб. Потреба в охороні кордонів республіки особливо виїшла на порядок денний в умовах зростаючої німецької загрози та проведення диверсійно-саботажних акцій Угорщини та Польщі на території Тешинської Сілезії, Словаччини та Підкарпатської Русі у 1938—1939 рр. На території Закарпаття у період автономії дислокувалися 30-й (Ужгород — Великий Березний) та 31-й (Хуст) прапори SOS (Див. детальніше: Jaroslav Beneš. Stráž obrany státu. 1936—1939. — Praha, 2007; Stráž Obrany Státu. Historie, uniformy, materialy, insignie... — Praha, 2002).*

¹⁶ *VHA. — Fond MNO, HS, oper. oddel. 2, inv. č. 5347, kart. 23;*

та полонили кількох чехословацьких військових. Метою акції, як виявилось згодом, було прикрити перекидання на територію Закарпаття більших загонів «Рондьош Гарди» у кількості 750—800 осіб, озброєних гвинтівками, пістолетами, вибухівками та ручними гранатами. 11 жовтня 1938 р. чехословацька влада оголосила надзвичайний стан у Мукачевому, а 13 жовтня у Береговому та Севлюші. Унаслідок зради місцевого провідника, один загін диверсантів потрапив у оточення чехословацьких військ (240 осіб) на броневантажах, і зазнавши значних втрат, був змушений відступити в Угорщину; в той час як невеликій частині терористів вдалося прорватися з боями в Польщу¹⁷.

До 14 жовтня чехословацькі війська провели кілька бойових операцій із «зачистки» смуги на схід від Берегового, а також у гірських районах на північ від Ужгорода та Сваляви, унаслідок чого було ліквідовано решту груп. Для знищення диверсантів була використана бронетехніка, танки та бомбардувальна авіація. У результаті операції в полон потрапили 26 офіцерів, 62 унтер-офіцерів та 205 солдатів запасу угорської армії, 305 терористів; 30 осіб було вбито. Чехословацька сторона втратила вбитим одного жандарма (українця Андрія Ригана), чотирьох солдат було поранено¹⁸. У підсумку, угорська акція 10—14 жовтня завершилася повним провалом, призвівши до розгрому перших груп диверсантів.

Однак Будапешт не збирався припинити операцію, змінивши тільки тактику — замість великих загонів силою в батальйон кордон почали переходили мобільні групи чисельністю у кілька десятків осіб. За період з 6 до 24 жовтня 1938 р. невеликі диверсійні групи по 10 осіб здійснили 11 рейдів на 8 км вглибину території Підкарпатської Русі, проводячи напади на підрозділи чехословацької армії та знищуючи об'єкти інфраструктури й комунікації. Щоб уникнути

¹⁷ *Венгрия и вторая мировая война. Секретные дипломатические документы из истории кануна и периода войны...* — С. 113; Гренджа-Донський В. *Щастя і горе Карпатської України. Щоденник. Мої спогади.* — Ужгород: Закарпаття, 2002. — С. 24. Borák Mečislav. *Obrana Podkarpatské Rusi // Česko-slovenská historická ročenka.* — 1997. — Masarykova univerzita v Brně, 1997. — s. 169; Botlik József. *Egestas Subcarpathica. Adalekok az Esszakkeleti-Felvidek es Karpatalja XIX-XX.sz.történetéhez.* — Budapest, 2000. — o. 150; Czaba Horváth, Ferenc Lengyel. *The Hungarian Royal Honvéd Army 1920—1940...* — P. 413.

¹⁸ *Див. детальний чехословацький звіт про цю операцію: VHA.* — *Fond MNO, HS, oper. oddel. 2, inv. č. 5347, kart. 23.*

сутичок із регулярними військами, угорські нападники намагалися діяти переважно вночі, переховуючись вдень у лісах.

Про те, як проходили бойові дії наприкінці жовтня — початку листопада 1938 р. у прикордонному с. Косонь, округ Берегово, згадував чехословацький жандарм Йозеф Двожак: «Бої з терористами продовжувалися щодня, однак найкритичнішим було 29 жовтня 1938 р., коли підрозділ жандармської станиці більше як 4 години хоробро воював зі значними силами терористів, що оточували його зі всіх боків. Прорвати оточення вдалося тільки при допомозі 9 танків, які прорвалися до Косоня (...) Оскільки бої тут були такі важкі, що з ними не могли впоратися окрім військовослужбовців StOS також 260 вояків 37-го піхотного полку та 4-го прикордонного полку, озброєних 16 легкими кулеметами та посилених 9 танками, за наказом місцевого командира підполковника Нового війська підрозділи StOS залишили село Косонь та зайняли нові позиції навколо с. Запшонь. Бої з терористами тривали тут до 8 листопада 1938 р., коли була розпочата евакуація за демаркаційну лінію»¹⁹.

Паралельно з боку Угорщини здійснювалась масштабна інформаційно-психологічна війна, до якої були залучені головні медіа ресурси Угорського королівства (преса, радіо, телеграфні агентства, друкована та шептана пропаганда тощо). Зокрема, угорське радіо повідомляло про всілякі небиліці з Карпатської України: епідемії, голод, фантастичне зростання цін на продукти харчування, репресії й терор уряду А. Волошина, повстання та заворушення місцевого населення, від якого голова українського уряду, начебто, «відстрілювався з кулемета» і т. п.²⁰. Водночас угорські

¹⁹ Свідчення чехословацького жандарма Йозефа Двожака, 24 березня 1939 р., Бранковиця // *Národní archiv v Praze*. — fond MV I - SR (1075-2), inv. č. 12 882, sign. 13-25-9, k. č. 6083.

²⁰ Ще більш фантастичні повідомлення містили радіопередачі з Польщі, яка разом з Угорщиною була активно залучена до інформаційної війни проти Карпатської України. Зокрема, серед найбільш сенсаційних були наступні: «25 листопада 1938 р. військо в Хусті збунтувалося проти влади А. Волошина, зайняло хустський замок і звідти бомбардує Прагу; 26 листопада 1938 р. в Хусті вибухнула епідемія азійської чуми, лікарі повтікали, а населення поголовно гине. Всіх, хто виходить з міста, нещадно розстрілюють. Трупні тисяч людей лежать на вулиці; 27 листопада 1938 р. на Підкарпатській Русі страшний голод. Хліба вже давно ніхто не бачив. Зафіксовано багато випадків людодійства; 28 листопада 1938, сьогодні вночі землетрус знищив Рахів. Ціла околиця залита водою. Ніхто з населення не врятувався». (Веґеш М., Гіря В., Король Ф. Угорська іредента на Закарпатті між двома світовими війнами (1918—1939 рр.). — *Ужгород*, 1998. — С. 113).

розвідувальні літаки, порушуючи повітряний простір Чехословаччини, розкидали тисячі листівок над територію Підкарпатської Русі²¹, закликаючи місцеве населення до повстання та звільнення від «чеської тиранії» й «українських бандитів», та проведення всенародного плебіситу за приєднання до Угорщини. При цьому військовослужбовців чехословацької армії угорської національності закликали до дезертирства й утечі зі зброєю через кордон²².

Як писав з приводу цілей цієї «гібридної» війни Угорщини проти Чехословаччини начальник одного з відділів Головного штабу чехословацької армії: «Головним завданням цих нелегальних банд є, напевно, з одного боку — вести пропаганду серед населення Словаччини і Підкарпатської Русі, щоб підготувати ґрунт для плебіситу на користь Угорщини, з другого боку — терористичними діями викликати неспокій і непевність серед населення Підкарпатської Русі, створити там обстановку, яка була б причиною для прямого втручання угорської армії і щоб це втручання було полегшено викликаними непорядками (...) Деякі полонені свідчать, що на Підкарпатській Русі вони повинні з'єднатися з польськими терористами, і що їхньою метою є встановлення спільного угорсько-польського кордону»²³.

Акції угорських диверсійних груп особливо почастишали після Віденського арбітражу 2 листопада 1938 р. Протягом листопада — грудня вони здійснили напади на сс. Косонь, Косинський Верх, Страбичово, Горонда, Мале Давидково, Шаланки, Підгоряни, Ракошино, Довге, Горяни, Баранинці, Барвінкош, Вербовець, Олешник, Макарьово, Ромочевиця тощо, жертвами яких стало більше десятка чехословацьких прикордонників, жандармів і сол-

²¹ Одним із об'єктів нападів угорської пропаганди була Карпатська Січ, якій угорська преса намагалася приписати злочини, що їх чинили угорські та польські диверсанти на Підкарпатській Русі. Одним із яскравих прикладів такої маніпуляції може слугувати повідомлення газети «Пешти гірло» про те, що у Нижньому Бистрому на Волієччині, «українські терористи розі'яли 4 селян, бо вони на привітання “Слава Україні!” відповіли: “Слава Ісусу Христу!”» (Русин О. Угорська преса про Карпатську Україну (1938—1939 роки) // Карпатська Україна і Августин Волошин. Матеріали міжнародної наукової конференції «Карпатська Україна — пролог відродження української держави» (Ужгород, 11—12 березня 1994 року). — Ужгород: Гражда, 1995. — С. 149, 151).

²² ВНА. — Fond MNO, HS, oper. oddel. 2, inv. č. 5347.

²³ ВНА. — Fond MNO, HS, oper. oddel. 2, inv. č. 5347, kart. 23; Шляхом Жовтня: Збірник документів. — Т. 5. — Ужгород: 1967. — С. 31.

датів²⁴. За офіційними даними, від 3 листопада до кінця 1938 р. угорські терористи здійснили 19 збройних акцій проти Чехословаччини, більшість з яких на теренах Підкарпатської Русі²⁵.

Польський військовий аташе в Будапешті полковник Ян Емісарський так описував хід угорської диверсійної операції на терені краю: «У ніч з 13 на 14 листопада кордон перетнуло 60 людей, завданням яких була акція саботажу на околицях між Ужгородом та Мукачевом, ліквідація невеликих військових підрозділів, відділень жандармерії і поліції, а також знищення телефонних і телеграфних ліній. Друга хвиля у кількості 1 000 осіб повинна бути використана в залежності від результатів дій першої хвилі (...) Якщо йдеться про організацію регулярних військ, то угорці схильні здійснити їх після звернення до них по допомогу з боку русинського уряду. 16 листопада вислано надійних людей до Волошина з метою схилити його оголосити маніфест щодо приєднання Підкарпатської Русі до Угорщини»²⁶. Очевидно, що переконати голову автономного уряду угорцям таки не вдалося, тому довелося спиратися виключно на опозиційно налаштованих до української влади групи русофілів та мадяронів.

Так, вести боротьбу проти чехословацьких військ і загонів Карпатської Січі допомагали також загони гвардії «чорнорубашників», що були створені восени 1938 р. на базі Російської національної автономної партії (РНАП) Степана Фенцика на окупованій угорцями після Віденського арбітражу частині Підкарпаття. Зокрема, за військово-організаційну роботу закарпатських російських фашистів, що у своїй діяльності взорувалися на італійських колег, відповідав Степан Крайняк, який створив центральний штаб гвардії в Ужгороді. При підтримці угорської армії загони «чорнорубашників» постали також у Береговому (175 осіб) та Мукачевому (500 осіб). Станом на січень 1939 р. їхня чисельність сягнула 1,5 тис. осіб. Окрім інформаційно-пропагандистської діяльності антиукраїнського змісту, «чорнорубашники» також подекуди брали участь у

²⁴ ВНА. — *Fond MNO, HS, oper. oddel. 2, inv. č. 5349, kart. 23; Begeu M. Карпатська Україна. Документи і факти. — Ужгород: Карпати, 2004. — С. 145–146.*

²⁵ *Lidové Noviny. — 11 ledna 1938. — S. 2.*

²⁶ *Samuś P., Badziak K., Matwiejew G. Akcja "Łom". Polskie działania dywersyjne na Rusi Zakarpackiej w świetle dokumentów Oddziału II Sztabu Głównego WP. — Warszawa, 1998. — S. 207–208.*

бойових діяч. Так, 23 листопада 1938 р. вони вступили у сутичку з чехословацькими військами та відділом Карпатської Січі у с. Великі Лучки Мукачівського округу, в якому, якщо вірити звіту заступника вождя гвардії Василя Чепинця, захисники втратили 30 пораненими та декількох вбитими, а самі нападники — 15 пораненими²⁷.

Підривна діяльність РНАП проти цілісності Чехословацької республіки отримала схвальний відгук у найвищих владних кабінетах Будапешта, зокрема з боку прем'єр-міністра Бейли Імреді та міністра закордонних справ Іштвана Чакі. Восени 1938 р. РНАП стала поступово дрейфувати від традиційного покровительства з боку Варшави до відкритого союзу з Будапештом. Польська сторона, як стверджує історик Міхал Ярнецький, у середині 1938 р. вирішила «продати» С. Фенцика («д-ра Русинського») та його угруповання угорцям, хоча при цьому останній не погорджував також польськими злотими²⁸. На прохання угорського уряду, лідер закарпатських русофілів С. Фенцик, який раптом відчув, що в його жилах «тече угорська кров», підготував план «зі звільнення Карпатської Русі». Останній зокрема передбачав вступ озброєних загонів «Собот Чопоток» під виглядом місцевих повстанців у населені пункти Карпатської України, де їх мали підтримати місцеві активісти РНАП. Для допомоги пропонувалося висунути угорські регулярні війська до чехословацьких кордонів, створити альтернативний кабінету А. Волошина уряд та підпільну радіостанцію неподалік кордонів з Підкарпатською Руссю для ведення інформаційно-пропагандистської кампанії проти офіційного Хуста²⁹. Утім, через зміну тактики в захопленні краю, Будапешт так і не встиг скористатися порадами російських фашистів.

Про те, як відбувалася боротьба чехословацьких військ із терористами в прикордонних селах із населенням, яке співчувало

²⁷ Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ). — Ф. 6. — Спр. 75834фп. — Т. 2. — Арк. 231—250, 278—284.

²⁸ Michał Jarnecki. *Portret oportunisty. Polityczne wybory i meandry posła Stefana Fencika. Kartka z dziejów Rusi Zakarpackiej w okresie międzywojennym* // *Studia Historiae Slavico-Germanicae*, XXV. — 2003. — Poznań 2004. — S. 131—152; Michał Jarnecki. *Sylwetka i polityczne meandry posła Stefana Fencika, czyli pomiędzy rolą klienty, oportunistem oraz agenturalnością* // *Наукові записки Ужгородського університету. Серія: Історично-релігійні студії*. Вип. 2. — Ужгород, 2013. — С. 223—245.

²⁹ ГДА СБУ. — Ф. 6. — Спр. 75834фп. — Т. 2. — Арк. 285—286.

Угорщині, красномовно свідчать нотатки командира I/36 батальйону 12-ї дивізії штабс-капітана Богуміра Мажика, підрозділи якого займали позиції вздовж демаркаційної лінії поблизу Ракошина: «12 листопада 1938 р. на кулеметну роту вночі напала банда терористів. 12 терористів було захоплено й допитано. З'ясувалось, що всі вони жителі села Ракошина³⁰ та що їх озброїла рушницями і гранатами угорська влада й підготувала до нападу на наші частини. Цих 12 терористів було розстріляно в селі. Крім того, було взято заручників, закрито угорську школу, усунуто угорського старосту, розпущено сільське представництво, а комісаром села я призначив одного вчителя русина. Оскільки напади на моїх солдатів продовжувались і їх було більше (солдати поодинці не могли вночі з'являтися на вулиці), я змушений був діяти проти цих банд терористів дуже рішуче. У відповідь на це угорська влада призначила за захоплення моєї особи винагороду в сумі 20 000 пенге»³¹.

На північній ділянці кордону Підкарпатської Русі з 7 жовтня до 25 листопада 1938 р. проводилася диверсійна операція 2-го відділу Головного штабу Польщі під кодовою назвою «Лом». До неї були залучені ряд урядових та військових відомств Другої Речі Посполитої — державна поліція, прикордонна служба, Корпус охорони прикордоння (КОП), армійські частини (VI (Львів) та X (Перемишль) корпуси Війська Польського), військова розвідка та контррозвідка, дипломатичні представництва в Празі та Ужгороді (з листопада 1938 р. у Севлюші). Загальне керівництво операцією здійснювали начальник 2-ї експозитури майор Едмунд Харашке-

³⁰ *Окрім ідеологічних та національних мотивів, часто причини вступу місцевих закарпатців у загони угорських терористів були економічного характеру. Зокрема, як свідчив колишній член «Собот-Чопоток» Михайло Горничар із с. Бедевля Тячівського округу, заарештований радянськими органами державної безпеки за нелегальний перехід угорсько-радянського кордону у 1940 р.: «Від сторонніх людей я чув, що в Берессасі (Берегово — О. П.) є мадярська організація, яку люди називають бандою, що хто вступає в цю організацію, йому буде добре, дадуть роботу і я тоді пішов туди. По приходу в Берессас я пішов у готель, де організувався «Собот-Чопот» (...) У готелі ми тільки спали, решту часу нас навчали військовій справі, деяка частина людей, як інваліди, займалися роботою, чистили чоботи офіцерам та ін. Ті, які хитріше, посилалися за кордон у Чехословаччину з шпигунськими завданнями збирати відомості про розташування військ (...) Коли посилали за кордон, грошей не давали, а давали кожен раз після повернення за кордону по 10 пенгів (...) Тоді за кордон ходило дуже багато». (Державний архів Закарпатської області (ДАЗО). — Ф. 2558. — Оп. 1. — Спр. 4431. — Арк. 14—15)*

³¹ *VNA. — Fond MNO, HS, oper. oddel. 2, inv. č. 5598, kart. 24.*

Військовослужбовці польського Корпусу охорони прикордоння, 1938 р.

віч та його заступник майор Фелікс Анкерштайн. Штаб оперативної групи знаходився у Львові при командуванні VI військового округу. До складу групи «Лом» входили диверсійні підгрупи «Розлуч» та «Стрий», а також партизанські підгрупи «Новий» (Стрий) і «Адам» (Сянки). У спеціально організованому вишкільному таборі в Розлучі було підготовлено 7 груп («кампаній») польських диверсантів по 80 осіб у кожній, які склалися зі спеціалістів підривної, саботажної та диверсійної роботи, резервістів польської армії, добровольців зі складу польських парамілітарних організацій («Стрілецький Союз», «Федерація союзів захисту Вітчизни», «Бойова організація Заолжя» тощо). Вербуванням волонтерів займався спеціальний «Комітет опіки захисників Вітчизни», за допомогою якого було зокрема сформовано 17 партизанських груп («ватаг») по 15—30 осіб у кожній, які згодом були реорганізовані в «партії» (роті). Загалом у проведенні польської диверсійної акції на Закарпатті взяли участь понад 1 тис. осіб³².

³² Dąbrowski D. *Rzeczpospolita Polska wobec kwestii Rusi Zakarpackiej (Podkarpackiej)...* — S. 148—206; *Centralne Archiwum Wojskowe (CAW)*. — 2 *Oddział Sztabu Głównego Wojska Polskiego*. — 1.303.4. — sygn. 5750—5756.

Майор Е. Харашкевич, який за дорученням польського Головного штабу курував проведення акції «Лом», поділив її на чотири етапи: 1) приготування (7—22 жовтня), 2) бойові та диверсійні акції (22 жовтня — 12 листопада), 3) партизанські та диверсійні дії (17—27 листопада); 4) припинення та ліквідація операції (28 листопада — 31 грудня 1938 р.)³³.

Протягом 14—22 жовтня 1938 р. був проведений вишкіл та оснащення бойової групи «Розлуч». Бойовики отримали не тільки військову та саботажно-підривну, а й ідеологічну підготовку. Після першого нападу угорських диверсійних загонів на Підкарпатську Русь 5 жовтня 1938 р., що відбувся без узгодження з Варшавою, підготовка акції «Лом» була пришвидшена. 19 жовтня 1938 р. майор Ф. Анкерштейн отримав прямий наказ начальника 2-го відділу Головного штабу полковника Т. Пелчинського про початок операції. Головними цілями польських диверсій мали стати лінії комунікації, що сполучали Підкарпатську Русь з рештою ЧСР, а також військові та урядові об'єкти (казарми, гарнізони, пости, митниці, пошту, школи тощо) на північ від лінії Перечин — Порошково — Свалява — Волове. Для підриву ліній зв'язку використовувалися дрібні групи (3—5 осіб), у той час як для нападу на військові гарнізони та пости прикордонної служби — партизанські відділи («ватаги») до 20 осіб. Інструкції начальника 2-ї експозитури майора Е. Харашкевича заохочували до застосування індивідуального терору проти чехословацьких жандармів, їхніх агентів і чиновників. Уся диверсійна операція була належним чином організована, акції готувалися в глибокій конспірації, відтак відділи дізнавалися про деталі свого завдання тільки напередодні виходу із табору «Розлуч»³⁴.

³³ Referat o działaniach dywersyjnych na Rusi Karpackiej // Zbiór dokumentów ppłk. Edmunda Charaszkiewicza. Opracowanie, wstęp i przypisy A. Grzywacz, M. Kwiecień, G. Mazur. — Kraków: Fundacja Centrum dokumentacji Niepodległościowego, 2000. — S. 114; CAW. — 2 Oddział Sztabu Głównego Wojska Polskiego. — 1.303.4. — sygn. 5752. — S. 21—27.

³⁴ Kredátus J. Politicko-vojenské akcie II. Rzeczpospolity na Podkarpatskej Rusi a východnom Slovensku na prelome rokov 1938—1939 // Slovenská republika 1939 — 1945 očami mladých historikov. T. IV — Banská Bystrica 2005. — S. 305—306; Samus P., Badziak K., Matwiejew G. Akcja “Lom”: Polskie działania dywersyjne na Rusi Zakarpackiej w świetle dokumentów Oddziału II Sztabu Głównego WP. — Warszawa, 1998. — S. 148.

Першу акцію польські диверсанти здійснили в ніч на 23 жовтня 1938 р., коли невелика група в складі трьох бійців і двох провідників підірвала міст на шляху між Нижніми Верецькими та Уклином на Волівеччині. 24 жовтня диверсанти знищили міст на шосе поблизу с. Убля, що мало на меті перервати транспортне сполучення між Словаччиною та Підкарпатською Руссю. 27 жовтня 1938 р. польські бойовики здійснили спробу висадити в повітря міст біля Жорнави, а наступного дня атакували міст через р. Ріка поблизу Вучкового на трасі, що сполучала окружний центр Волове з Хустом, де вбили двох лісників і чеського жандарма Томаша Калчіка³⁵. Під час нападу польського «партизанського» відділу на шосе Керецьки-Довге на Іршавщині 26 жовтня 1938 р. було вбито чотирьох чехословацьких жандармів і трьох членів «української народної гвардії» (ОУН)³⁶. Загалом з 22 жовтня по 12 листопада 1938 р. польські боївки здійснили 24 напади на державні будинки, комунікаційні шляхи та лінії зв'язку на Підкарпатті³⁷.

Чеський щоденник «*Lidově Noviny*» писав: «Польські терористи у військових уніформах і без них, озброєні, постійно нападають у прикордонній смузі Підкарпатської Русі віж Ужока до Волового. Найбільше атакують вони на ділянці між Скоторським і Синевирською Полянню. Напади відбуваються і вдень, і вночі. Уночі часто ціла ділянка палає у вогні від кулеметної пальби, до них додаються постріли з гвинтівок та вибухи гранат»³⁸.

Польські диверсійні заходи були підсилені пропагандистськими. У російськомовних листівках, виготовлених 2-ю експозитурою 2-го відділу Головного штабу, поляки обіцяли русинам краще життя в державі св. Іштвана й закликали їх скидати «чеське іго»³⁹. Польські урядові ЗМІ повідомляли, що між чехословацькими військами та місцевим населенням на Підкарпатті відбуваються постійні сутічки. Невипадково їхні локації найчастіше співпадали з

³⁵ Домбровський Д. *Польща і Закарпаття: 1938—1939*. — К.: Темпора, 2012. — С. 168—170, 184—187; Вегеш М., Гиря В., Король Ф. *Угорська іредента на Закарпатті...* — С. 103.

³⁶ Samus P., Badziak K., Matwiejew G. *Akcja "Lom"...* — S. 109.

³⁷ Заброварний С. *Закарпаття в політиці II-ої Речіпосполитої // Закарпатська Україна у складі Чехословаччини (1919—1939)*. Збірник матеріалів 6-ої наукової карпатознавчої конференції, Пряшів, 2—4 вересня 1998. — Пряшів, 2000. — С. 173.

³⁸ *Lidově Noviny*. — 25 listopadu 1938. — S. 1.

³⁹ Samus P., Badziak K., Matwiejew G. *Akcja "Lom"...* — S. 63.

місцями нападів польських диверсійних загонів на об'єкти інфраструктури в краї⁴⁰.

Утім, польські пропагандистські зусилля на обмежувалися лише Закарпаттям. Намагаючись привернути увагу сусідньої Румунії до небезпеки іредентистської діяльності ОУН в краї, польські спецслужби наприкінці жовтня 1938 р. поширили серед населення Буковини та Мараморош-Сігеу звернення «Українці Закарпаття!», написаного нібито від імені КЕ ОУН та УВО 25 жовтня 1938 р.⁴¹: «(...) Український Народ! Українські Націоналісти! Наша Україна переживає найтяжчі хвили поневолення (...) На наше українське Закарпаття простягають свої лапи мадяри, поляки, і циганська банда румунів. У відповідь ми їм скажемо: "Геть брудні лапи!", бо Закарпаття було, є й буде українським. Залежно від того, як тепер поставимось, така буде наша майбутність. Тому закликаємо: від сучасний момент кожний клаптик української землі — фортеця українства. Тому передовсім українські землі під Польщею, а також Буковина і Бессарабія мусять дати зі свого боку всі свої сили для підготування хвилі великого зриву цілого українського народу. Хай живе Соборна Україна! Хай живе Українська Національна Революція! Ужгород. ХХІ року Української Національної Революції»⁴². Метою цієї провокації було заручитись підтримкою сусідньої Румунії в справі встановлення спільного польського-угорського кордону в Карпатах і придушення осередку «українського П'ємонту» на Підкарпатті. Зокрема, пакунок із 24 примірниками цієї листівки українською мовою виявили органи румунської поліції у Чернівцях 2 листопада 1938 р.⁴³

Для маскуванню польські диверсанти подекуди використовували чехословацьку уніформу та зброю, захоплюючи в такий підступний спосіб заручниками чехословацьких військових. Ось як виглядала ця тактика очима жандарма Йозефа Ев'яка, що

⁴⁰ *Lidové Noviny*. — 17 listopadu 1938. — S. 1.

⁴¹ *Samus P., Badziak K., Matwiejew G. Akcja "Łom"...* — S. 81—84.

⁴² Існує кілька різновидів даної листівки. Найповніший його варіант надрукований у збірнику Басараб В., Вегеш М., Сергійчук В. *Августин Волошин. Нові документи і матеріали про життя і смерть президента Карпатської України*. — Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2006. — С. 41—44

⁴³ *Державний архів Чернівецької області (ДАЧО)*. — Ф. 126. — Оп. 1. — Спр. 10239. — Арк. 148.

ніс службу за 1 км від польського кордону в с. Біласовиця округу Волове: «10 листопада 1938 р., о 3.30 г. командирові станиці старшому стражмістру Мурчкові було повідомлено телефоном, що на сусідній станиці Нижні Верецьки було чути постріли (...) Ст. страж. Мурчек негайно відіслав туди патруль із 8 жандармів, до якого входив і я. Озброєні гвинтівками та декількома ручними гранатами, ми наближались до Нижніх Верецьок (...) Вздовж дороги нічого особливого не було примітно, і тільки на відстані 50 кроків від перших хат села впали на нас постріли із гвинтівки. Через темряву практично не можливо було з'ясувати силу противника та його розміщення у непроглядному терені. Після короткої перестрілки ми були оточені та роззброєні групою терористів. Терористична банда нараховувала щонайменше 40 членів, з них аж 12 членів були вдягнені в однострої чехословацької армії. Серед них були поручник, чотар та інші військові. Решта членів банди були в цивільному одязі. Як можна було з'ясувати вони були озброєні 2 чехословацькими кулеметами vz. 26, гвинтівками різного калібру та пістолетами, між якими я впізнав один чехословацький (...) Відразу після роззброєння я дізнався, що бандою були раніше захоплені 4 жандарми зі станиці Нижні Верецьки, які були разом з нами зв'язані. Згодом до нас привели наступних полонених, військовослужбовців StOS з Беласовиці (...)»⁴⁴.

Під час нападу на с. Нижні Верецьки 10 листопада 1938 р., що вважається в польській історіографії однією з найбільш сміливих акцій за час проведення операції «Лом», польські терористи пограбували місцеву пошту, знищили ручними гранатами жандармську станицю, підірвали дорожній міст на Підполлоззя та провели антидержавну агітацію, закликаючи населення до повстання проти чехословацької влади задля приєднання до Угорщини. З метою конспірації та створення видимості, що напад є справою рук місцевого населення, поляки розмовляли між собою чеською мовою та закарпатським діалектом. На зворотній дорозі у сс. Тисова, Котельниця, Біласовиця та Латурці вони знищили також шість шкіл, молокозавод та читальню «Просвіти»⁴⁵.

⁴⁴ Свідчення чехословацького жандарма Йозефа Ев'яка, 28 березня 1939 р. // *Národní archiv v Praze. — fond MV I-SR (1075-2), inv. č. 12 882, sign. 13—25—9, k. č. 6083.*

⁴⁵ Домбровський Д. *Польща і Закарпаття: 1938-1939...* — С. 172—174; Samus P., Badziak K., Matwiejew G. *Akcja "Lom"...* — S. 178—181.

Усіх захоплених у полон чехословацьких військовослужбовців (загалом 20 осіб) диверсанти нелегально перевезли через кордон до с. Кривка (зараз Турківський р-н Львівської обл.), де інсценізували їхній арешт за незаконний перехід кордону й передали до рук польської поліції. У Дрогобичі проти «порушників» відкрили судову справу зі звинуваченням у створенні озброєної групи з метою здійснення терористичних актів на території Другої Речі Посполитої та організації державного перевороту. З рук польського «гуманного слідства» чехословацьким військовослужбовцям вдалося звільнитися тільки 19 березня 1939 р., уже після окупації чеських земель німецькими військами⁴⁶.

Для приховування своїх підривних дій проти Карпатської України польське командування використовувало й «українське прикриття». Чехословацька військова розвідка повідомляла, що у випадку потрапляння в полон польські диверсанти мали видавати себе за українців-біженців, які прагнули вступити до «українського легіону» (Карпатської Січі) і воювати за «Велику Україну»⁴⁷. В одному зі звітів чехословацьких органів безпеки зазначалося: «7 листопада [1938. — О. П.] було направлено зі Львова в південному напрямку 2 тис. озброєних осіб з місцем призначення: кордон Карпатської України. Особи були відібрані з найгіршого шумовиння з околиць Львова, знають українську мову та мають фальшиві документи від різних українських товариств зі Львова. З цими дорученнями мають звернутися до уряду Карпатської України та прохати про допомогу перед польським переслідуванням. Видають себе таким чином за політичних біженців з Польщі. 10 листопада було відіслано зі Львова 7 вантажних машин по 20 осіб у кожній, спеціально вишколених для здійснення терористичних акцій. Ці особи були вдягнуті в гуцульський одяг і також озброєні. Кордон поки не переходили й таборують південніше від Стрия та Лавочного. За їхній побут відповідає окружний начальник у Стрию. Зі Львова отримуємо надійні свідчення, згідно яких там готуються більші відділи молодих осіб озброєних та

⁴⁶ Див. про цей інцидент також свідчення чехословацького жандарма Яна Страка, 29 березня 1939 р. // *Národní archiv v Praze. — fond MV I-SR (1075-2), inv. č. 12 882, sign. 13—25—9, k. č. 6083; а також спогади інших викрадених у книзі: Radan Lášek. Jednotka určení SOS. Díl třetí. — Praha, 2008. — S. 23—38.*

⁴⁷ *VNA. — Fond MNO, HS, oper. oddel. 2, inv. č. 5347.*

Міст на Чорній ріці біля Торуня, підірваний польськими терористами

оснащених на військовий лад, які мають засилати в Карпатську Україну»⁴⁸.

У листопаді 1938 р. польські диверсанти здійснили найбільшу кількість нападів на Підкарпатську Русь. Зокрема, такі акції були зафіксовані 1—3, 5, 8, 10, 13, 15, 16—18, 22, 28—29 та 31 листопада, від чого страждали жителі прикордонних населених пунктів Воловець, Волове, Торунь, Майдан,

Присліп, Гукливе, Скотарське, Нижній Студений, Синевирська Поляна, Вучкове, Нижні Верецьки, Порошково, Тур'я Пасіка, Малий Березний, Верховина-Бистра та ін.⁴⁹. Зокрема, під час нападу на Торунь і Присліп 10 листопада 1938 р. загинув службовець прикордонної охорони пластун І. Кость із Синевира⁵⁰. Одною із найдовших вилазок польських диверсантів був напад 8—12 листопада на «дорогу життя» між сс. Тур'я Ремета та Порошково, що з'єднувала Підкарпатську Русь з рештою земель республіки. Задля цього полякам довелося подолати 70 км углуб закарпатської території, йдучи на висоті 1000 м над рівнем моря⁵¹.

Під час першої фази акції «Лом» польськими диверсантами було проведено 20 акцій, у той час як у ході другої, що розпочалася 14 листопада й тривала до 25—27 листопада 1938 р., — 38⁵². Якщо на першому етапі цілями нападів були переважно мости, дороги та комунікаційні об'єкти, то на другому — поляки атакували будівлі жандармських станиць, відділень фінансової сторожі,

⁴⁸ *Národní archiv v Praze. — MVI-D. — inv. č. 1075/6. — kart. 196.*

⁴⁹ *Веґеш М., Гуря В., Король Ф. Угорська іредента на Закарпатті... — С. 104; Ота Нолуб. Стій! Фінанční stráž. — Praha: Naše Vojsko, 1987. — S. 151—154.*

⁵⁰ *Пан С. Пластовий альманах з нагоди п'ятдесятиріччя українського Пласту на Закарпатті, 1921—1971. — Рим, 1976. — С. 6.*

⁵¹ *Домбровський Д. Польща і Закарпаття: 1938—1939... — С. 178.*

⁵² *Kredátus J. Politicko-vojenské akcie II. Rzeczpospolity na Podkarpatskej Rusi a východnom Slovensku na prelome rokov 1938—1939 // Slovenská republika 1939—1945 očami mladých historikov. T. IV — Banská Bystrica 2005. — S. 308—309.*

поштових урядів, польових підрозділів StOS та військових. Більшість нападів відбувалися в місцевості поблизу Волового⁵³.

У зв'язку зі зміною міжнародної ситуації навколо Закарпаття після Віденського арбітражу, командування операції «Лом» 5 листопада 1938 р. видало наказ про реорганізацію однойменної групи. Внаслідок цього до 12 листопада було створено сім диверсійних груп по 80 осіб, до складу яких входили військовослужбовці дійсної служби та добровольці. Таким чином, група «Лом» досягла чисельності 588 бойовиків: 48 офіцерів, 63 підофіцерів, 66 рядових і 411 добровольців⁵⁴.

Співпраця між польським та угорським військовим керівництвом у проведенні спільних диверсійно-саботажних акцій на території Підкарпатської Русі особливо активізувалася після 12 листопада 1938 р., коли було досягнуто домовленості про координацію та здійснення одночасних нападів великих диверсійних груп як з півночі, так і з півдня чехословацького кордону. З початком жовтня 1938 р. для оперативної координації спільних дій при угорському генштабі перебувала місія польських офіцерів під керівництвом підполковника Й. Сксидлевського⁵⁵.

21 жовтня 1938 р. команда польського Східномалопольського округу Прикордонної охорони видала інструкцію, якою зобов'язала підрозділи КОП та співробітників прикордонної служби надавати всіляку підтримку та забезпечувати всім необхідним підрозділи угорських «повстанців», які переходили на польську сторону після виконання диверсійних завдань на території Підкарпатської Русі⁵⁶.

«Диверсанти, бандити, терористи чергуються: раз польські, раз мадярські, — пригадував очевидець із с. Колочава Волівського округу Василь Конар. — Польща та Угорщина за всяку ціну хочуть мати спільну границю за наш рахунок. Протягом одного тижня п'ять разів напали і мадярські терористи. Вбивають наших людей, розвалюють школи, мости, тероризують населення. Як

⁵³ Ota Holub. *Stůj! Finanční stráž...* — S. 154.

⁵⁴ Witak R. *Akcja "Łom" na Rusi Podkarpackiej // Człowiek a historia. Ludzie i wydarzenia.* — Piotrków Trybunalski, 2015. — S. 199.

⁵⁵ Dąbrowski D. *Rzeczpospolita Polska wobec kwestii Rusi Zakarpackiej (Podkarpackiej). 1938–1939.* — Toruń, 2007. — S. 132–133.

⁵⁶ Центральний державний історичний архів України (ЦДАІЛ України). — Ф. 204. — Оп. 1. — Спр. 1211. — Арк. 38.

польська, так і мадярська пропаганда твердять, що це не їх терористи, а “рутенські повстанці”⁵⁷.

Для боротьби проти терористичних нападів чехословацьке командування було змушено тримати у постійній бойовій готовності підрозділи фінансової сторожі, прикордонної охорони, жандармерії та армії. Підкарпатська Русь із військової точки зору становила 42-й прикордонний округ (криптонім «Кароль»), який обороняла 12-та піхотна дивізія під командуванням бригадного генерала Олега Сватка. Вона підпорядковувалася командуванню 4-го корпусу, який після мобілізації очолював генерал Лев Прхала. Охорону кордонів безпосередньо здійснювали два батальйони StOS в Ужгороді та Хусті під командуванням відповідно підполковників Ота Франка та Антона Земана. Для посилення чехословацьких військ наприкінці листопада 1938 р. у край були направлені додаткові сили: дислоковані тут 36-й та 45-й піхотні полки поповнилися 1600 військовослужбовцями із розпущених 4-го та 6-го прикордонних полків із Богемії та Моравії. Водночас для посилення молодого й недосвідченого офіцерського корпусу прибули 40 енергійних капітанів-командирів рот. Як зазначав командувач східним угрупованням чехословацьких військ генерал армії Лев Прхала, «ситуація в краї вимагала швидкого та радикального рішення»⁵⁸.

Уряду Карпатської України вдалось за порівняно короткий час переконати населення в необхідності всенародного захисту кордонів автономного краю. У зв'язку із загрозливою ситуацією на кордонах новостворені відділи Карпатської Січі вже в листопаді 1938 р. активно долучилися разом з підрозділами чехословацької прикордонної охорони й жандармерії до боротьби з угорськими та польськими терористами. Про те, що допомога січовиків у боротьбі проти останніх була на часі, може зокрема свідчити донесення чехословацького командування в Хусті в Головний штаб у Празі за 23 листопада 1938 р.: «Відділи SOS на північному фронті виснажені, легко піддаються паніці, стріля-

⁵⁷ Зі свідчення сучасника подій колочавця Василя Конара // Аржевітін С. М. *Карпатська Україна: епоха в добі. Передумови утворення, доба незалежності, спогади і документи* / Аржевітін С. М. — Вінниця: Тезис, 2013. — С. 207.

⁵⁸ VHA. — Fond MNO, HS, organiz. oddel. 1, inv. č. 6485, kart. 252; VHA. — Fond MNO, HS, oper. oddel. 2, inv. č. 5348, kart. 23.

ють без потреби. Страх та боягузтво поширюються на цивільне населення та органи влади»⁵⁹.

Загони самооборони формувалися майже у кожному прикордонному з Польщею населеному пункті. Зокрема, у листопаді — грудні 1938 р. з метою укріплення північного кордону були створені відділи Карпатської Січі в селах Верб'язь, Завадка, Нижні та Верхні Верецькі, Майдан, Верхній Бистрий, Синевирська Поляна, Колочава, Торунь, Присліп та Волове⁶⁰. Польська прикордонна служба в донесеннях у Варшаву наприкінці листопада 1938 р. писала: «У всіх місцевостях напроти с. Людвиківка [зараз Мислівка Долинського р-ну Івано-Франківської обл. — О. П.] перебувають великі відділи, зорганізованих українських боївків. Чисельний стан окремих відділів наразі не вдалося встановити, хоча говорять, що вони зростають чисельно через вплив українців на Закарпаття. Відділ у і востаннє нараховував бл. 40 осіб. Добровольці проводять інтенсивну пропагандистську діяльність серед тамтешньої людності на тему незалежності України, водночас розповідають, що в найближчому часі заберуть від чехів усі відділи жандармерії та взагалі всі уряди»⁶¹.

Певний час Будапешт намагався схилити Варшаву до тимчасово введення своїх регулярних військ на територію Підкарпатської Русі (йшлося ні багато, ні мало про 3—4 корпуси) у разі початку угорської інвазії, яка планувалася на 20—21 листопада 1938 р. Однак польський міністр закордонних справ Ю. Бек дипломатично заявив про відсутність «політичних переваг», які б змусили Польщу до військового втручання в Карпатську Україну⁶². Тим не менше, як зазначав польський посол у Празі Казимир Папе, якого називали «дипломатичним шакалом», Варшава у по-

⁵⁹ VNA. — Fond MNO, HS, oper. oddel. 2, inv. č. 5347.

⁶⁰ Российский государственный военный архив (РГВА). — Ф. 462к. — Оп. 1. — Спр. 91. — Арк. 123—124.

⁶¹ ЦДІАЛ України. — Ф. 204. — Оп. 1. — Спр. 1166. — Арк. 23зв.

⁶² Венгрия и вторая мировая война. Секретные дипломатические документы из истории кануна и периода войны... — С. 132—133; Samuś P., Badziak K., Matwiejew G. Akcja "Lom"... — S. 150—151. У цьому питанні опонентом Ю. Бека виступав начальник польського Головного штабу генерал В. Стахевич, який ратував за збройне втручання на територію Підкарпатської Русі (Zlepko Dmytro. Die Entstehung der Polnisch-Ungarischen Grenze (Oktober 1938 bis 15. März 1939). Vergangeheitsbewältigung oder Grossmachtspolitik in Ostmitteleuropa. — München, 1980. — S. 102).

Плакат М. Бутовича, на якому зображено озброєних гвинтівками січового старшину та січовика в цивільному вбранні, які несуть прикордонну службу

дальшому намагалася «ліквідувати Підкарпатську Русь з використанням повної енергії Речі Посполитої»⁶³.

Найбільшою акцією польських диверсантів став напад двох загонів підгрупи «Новий» (170 бійців) на Торунь та Присліп 21—22 листопада 1938 р., який хоча і мав характер короткої масивної атаки, приніс незначний успіх, оскільки захисники були підготовлені до нападу. Польська сторона сподівалася, що акція відбудеться паралельно з початком вторгнення угорських військ у Карпатську Україну, призначеного на 20 листопада 1938 р., яке однак через тиск з боку Берліна та Рима було відкладене⁶⁴. Урешті-решт, несподіваний поворот подій та згорання Будапештом 23 листопада 1938 р. своєї диверсійно-саботажної акції на Підкарпатській Русі змусили

Варшаву призупинити акцію «Лом» за наказом командира VI армійського корпусу генерала В. Лянгнера від 25 листопада 1938 р. та розпочати її ліквідацію. Остання тривала до кінця грудня 1938 р., а подекуди й до березня 1939 р. Несподіваний маневр Будапешта означав, що угорський союзник поступився Третьому Райху в питанні встановлення спільного кордону з Польщею й підпав під вплив Берліна.

⁶³ Jarnecki M. *Irredenta ukraińska w relacjach polsko-czechosłowackich w latach 1918—1939*. — Kalisz-Poznań: Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 2009. — S. 226.

⁶⁴ Dąbrowski D. *Rzeczpospolita Polska wobec kwestii Rusi Zakarpackiej...* — S. 204—205; Samus P., Badziak K., Matwiejew G. *Akcja „Lom”...* — S. 221—223, 240—243.

За польськими даними, в ході проведення диверсійної акції «Лом» у жовтні — листопаді 1938 р. на території північних округів Підкарпатської Русі польськими диверсантами було знищено або пошкоджено 1 залізничний та 12 дорожніх мостів, 1 гребля, телефонний комутатор і будинок пошти, у 27 місцях перервано телефонні лінії, 23 осіб вбито, 15 поранено, 20 захоплено в полон. Водночас втрати з польської сторони становили 23 особи, серед них 11 вбитими, 7 пораненими, 3 полоненими і 2 зниклими безвісти⁶⁵. У той же час, за чехословацькими даними, у результаті польських диверсійних акцій загинули 2 жандарми, 2 співробітники фінансової служби та 2 лісничих, поранення отримали 6 осіб, 20 осіб (жандарми, солдати та митники) потрапили в полон. Поряд із цим чехословацька оцінка матеріальних втрат говорить про те, що польські диверсанти були схильні перебільшувати результати своєї акції⁶⁶.

Однак, за загальною оцінкою чеських істориків, польські диверсійні та бойові акції на території Підкарпатської Русі восени 1938 р. були значно результативнішими за угорські: при менших втратах вони завдали вагомої шкоди. При цьому польські диверсанти, діючи в гірській місцевості, не могли, на відмінну від своїх угорських союзників, спиратися на підтримку місцевого населення, з яким переважно не знаходили контакту⁶⁷. Однак самі учасники акції «Лом» були змушені визнати, що з політичної точки зору операція зазнала провалу. Попри планомірність і систематичність у здійсненні випадів диверсійних груп на територію Закарпаття, вона не принесла очікуваних результатів. У період автономії Карпатської України тут так і не вибухнуло проугорське повстання, на яке покладали великі сподівання у Варшаві та Будапешті, розраховуючи, що воно стане приводом для введення угорських військ.

⁶⁵ Samus P., Badziak K., Matwiejew G. Akcja "Lom"... — S. 270.

⁶⁶ Див. детальніше про підготовку, перебіг та підсумки акції «Лом»: Stolarczyk J.: Oddziały bojowe "Rozlucz" w akcji dywersyjnej "Lom" na Rusi Zakarpackiej // Rocznik Historyczno-Archivalny. — T. XI. — Przemyśl 1996. — S. 81—99; Zarys polskiej akcji dywersyjnej "Lom" na Rusi Zakarpackiej w 1938 r. // Rocznik Przemyski. — R. XXXIII. — 1997. — Zosīt 3. Historia. — S. 81—98; Kuplński J. Polskie działania dywersyjne na Ukrainie Zakarpackiej w 1938 roku // Wojskowy Przegląd Historyczny. — № 4 (158). — Warszawa 1996. — S. 65—83; Dąbrowski D. Kwestia Rusi Zakarpackiej w stosunkach między Czechosłowacją, Polską i Węgrami przed wybuchem II. wojny światowej // Česká a polská historická tradice a její vztah k současnosti. — Praha 2003. — S. 149—156; Witak R. Akcja "Łom" na Rusi Podkarpackiej... — S. 194—217.

⁶⁷ Borák Mečislav. Obrana Podkarpatské Rusi... — S. 173.

Більше цього, на думку польського підполковника Людвіга Садовського, участь Польщі в подіях на Підкарпатській Русі активізувала й підживила іредентистські настрої українців у Галичині та їхнє прагнення до незалежності, як також вплинула на зростання антипольських настроїв у Карпатській Україні. На його думку, не можна було також скидати з рахунків і самосуди, які чинили члени польських партизанських загонів над затриманими молодими українцями під час їхніх спроб дістатися на територію Підкарпатської Русі з метою вступу до лав Карпатської Січі⁶⁸. Про існування таких фактів також згадував учасник акції «Лом» Йозеф Каспарек⁶⁹.

Попри спроби польських військових і політичних кіл зберегти в таємниці свою диверсійну операцію, проникнення польських груп на територію краю не вдалося приховати. Чехословаччина оприлюднила інформацію на цю тему, наслідком чого став розголос у міжнародній пресі⁷⁰. 23 листопада 1938 р. північну частину Підкарпатської Русі відвідала група закордонних журналістів, яка побувала у і, Прислопі, Вучкові, Синевирській Полянці, Майдані, Верхньому Бистрому та Воловому — місцях нападів польських терористів. Ними було задокументовані та оприлюднені докази залучення Польщі до диверсійних акцій проти Чехословацької республіки⁷¹.

Розголошення інформації ускладнювало й так напружені відносини з Прагою та шкодило міжнародному іміджу Другої Речі Посполитої. Водночас це спричинило внутрішньополітичний розголос у самій Польщі. Так, 3 грудня 1938 р. український посол від партії УНДО Степан Баран на засіданні сейму у Варшаві з парламентської трибуни протестував проти випадів польських озброєних груп у Карпатській Україні задля «поширення терору й анархії», як також проти брехливої кампанії польських ЗМІ проти автономного краю⁷².

⁶⁸ *Dąbrowski D. Rzeczpospolita Polska wobec kwestii Rusi Zakarpackiej... — S. 219—220.*

⁶⁹ *Kasperek J. Przepust karpacki: tajna akcja polskiego wywiadu. — Warszawa, Wydawnictwo Czasopism i Książek Technicznych, 1992. — S. 86; Kasperek J. Poland's 1938 Covert Operations in Ruthenia // East European Quarterly. — Vol. XXIII. — № 3 (September 1989). — PP. 365—373.*

⁷⁰ *Henderson A. The Eyewitness in Czecho-Slovakia. — London, 1939. — P. 253.*

⁷¹ *Borák Mečislav. Obrana Podkarpatské Rusi... — S. 172; Нова Свобода. — 8 грудня 1938. — С. 2.*

⁷² *Lidově Noviny. — 4 prosince 1938. — S. 2.*

Слідом за закордонними журналістами Карпатську Україну наприкінці листопада 1938 р. відвідав перший секретар посольства Німеччини у Празі Гамількар Гофман, який зробив наступний висновок: «Після загального аналізу інформації, яка є в розпорядженні Міністерства закордонних справ, зокрема за звітами посольства Німеччини в Празі та звітами абверу, в Карпатській Україні панує спокій. Однак як з угорської, так і з польської сторони засилаються агітатори та добровольці, щоб за допомогою пропаганди і терористичних актів викликати серед населення неспокій та загітувати за приєднання до Угорщини. Місцева жандармерія та прикордонні війська в Карпатській Україні досі успішно могли відбивати ці напади (...) Повідомлення, які надходять з боку Угорщини та Польщі стосовно складних умов у Карпатській Україні, є перебільшенням. Вони слугують очевидній цілі викликати у міжнародної спільноти враження, що в Карпатській Україні не існує жодного порядку і тому є необхідним введенням військ або приєднання до Угорщини»⁷³.

Після офіційного згортання операції «Лом» польська сторона аж ніяк не збиралася змиритися із наявним станом справ, так як вважала небезпечним посилення українського руху на Підкарпатській Русі для своєї територіальної цілісності. Ще в листопаді 1938 р. у 2-му відділі Головного штабу був розроблений новий проект диверсійного плану проти Підкарпатської Русі, в якому вказувалося на загрозу посилення проукраїнських тенденцій та зростання впливу уряду А. Волошина в краї. Документ пропонував змістити акцент із проведення саботажно-диверсійних операцій силами Польщі на акції за участю місцевих елементів, зокрема активістів Автономно-землеробського союзу, ув'язненого в Празі угрофіла А. Бродія, та РНАП русофіла С. Фенцика. Для цього пропонувалося скористатися кадровим потенціалом і військово-організаційними можливостями на зайнятій Угорщиною південно-східній частині Підкарпатської Русі, налагодивши тісну співпрацю з угорським штабом⁷⁴.

Ідея реанімації диверсійної операції належала польському МЗС, а її прибічниками та організаторами виступали посол у Празі К. Папе та консул у Севлюші М. Халупчинський (з почат-

⁷³ *Politisches Archiv des Auswärtigen Amts (Berlin)*. — Pol. IV 134. — R103415. — S. 226.

⁷⁴ *Samuś P., Badziak K., Matwiejew G. Akcja "Lom"...* — S. 237—239.

Туристична база «Розсипалова хата» у с. Скотарське на Волівеччині, підірвана внаслідок диверсії польських бойовиків, грудень 1938 р.

ку 1939 р. його змінив П. Курницький). Попри відмову Будапешта пристати на цей план, Варшава не могла, склавши руки, просто пасивно спостерігати за подіями на Підкарпатті. У польському зовнішньополітичному відомстві вважали, що якщо Угорщина не проявить рішучості в карпатоукраїнському питанні з огляду на позицію Берліна, то Польща сама приступить до його вирішення.

5 січня 1939 р. посольство Польщі в Празі розробило проект відновлення дій політико-диверсійного характеру, який був переданий начальникові 2-го відділу Головного штабу полковникові Т. Пелчинському. Документ передбачав здійснення паралельно двох акцій на Пряшівщині та Підкарпатській Русі. За задумом авторів, завданнями бойових груп, які мали формуватися на угорському боці за таємної участі польських військових, було здійснення диверсій і терору. Їхнім політичним адресатом мали бути українці. Зокрема, диверсії мали полягати в ліквідації осередків українських громадських організацій, державних установ і гарнізонів Карпатської Січі, а терор мав бути спрямований проти українських утікачів з Польщі. Водночас передбачалося прове-

дення інформаційних кампаній (поширення листівок, газет, розповсюдження пропагандистських матеріалів, усна агітація та організація пасивного опору населення за допомогою страйків і демонстрацій). Першопочатковою метою було досягнути приєднання Східної Словаччини до Підкарпатської Русі, а згодом обох земель — до Угорщини й встановлення спільного польсько-угорського кордону в Карпатах⁷⁵.

18 січня 1939 р. зазначений план був представлений головному інспектору польських збройних сил маршалу Е. Ридзу-Сміглому, який дав доручення відділу військового планування Головного штабу ретельно підготуватися до проведення чергової диверсійно-терористичної акції на Підкарпатській Русі. Передбачалася тісна співпраця польського та угорського командування, при чому поляки мали спиратися на «карпаторусській» політичний рух прихильників С. Фенцика, які співпрацювали з польською розвідкою, у той час як угорці — на місцеве угорське населення. В Ужгороді мав постати Карпаторусській комітет, як посередник між 2-ю експозитурою та безпосередніми виконавцями акції⁷⁶.

Однак план поновлення диверсій і терору в Карпатській Україні, головним промоутером якого виступала польська дипломатія, сильно занепокоєна посиленням українського руху на Підкарпатській Русі, не зустрів підтримки з боку Угорщини, територіальні апетити якої на той час стримувалися Берліном. 24 лютого 1939 р. Будапешт приєднався до Антикомінтернівського пакту з Німеччиною, Італією та Японією, чим остаточно зробив свій зовнішньополітичний вибір на користь союзу з країнами Осі. Угорці сподівалися отримати великий шматок пирога прямо з німецьких рук, й відтак не потребували активного ангажування до дріб'язкових справ на зразок диверсійних операцій, на успіх яких сподівалися у Варшаві. 28 лютого 1939 р. польський військовий аташе в Будапешті інформував своє керівництво про те, що спроби збли-

⁷⁵ Dąbrowski D. *Medzi Tešínskom a Podkarpatskou Rusou. (K niektorým aspektom polskej diverzie na Slovensku v rokoch 1938—1939) // Slovenská republika 1939—1945 očami mladých historikov. T. II. — Bratislava, 2003. — S. 93—94; Dąbrowski D. Rzeczpospolita Polska wobec kwestii Rusi Zakarpackiej... — S. 299—300.*

⁷⁶ Kredátus J. *Politicko-vojenské akcie II. Rzeczpospolity na Podkarpatskej Rusi a východnom Slovensku na prelome rokov 1938—1939 // Slovenská republika 1939—1945 očami mladých historikov. T. IV. — Banská Bystrica 2005. — S. 312.*

*Чехословацькі прикордонники
в Карпатах, 1938 р.*

ження з угорською стороною в питанні проведення диверсійної акції у Карпатській Україні не принесли жодних успіхів, а ставлення до планів польського консульства в Севлюші було однозначно негативним. «В країні [Карпатській Україні — О. П.] не існує організованої опозиції... Праця в терені опирається тільки на оплачених агентів і набагато перевищує їх можливості. У зв'язку з цим польські плани щодо створення спільного кордону з Угорщиною шляхом проведення спільної диверсійної акції проти Чехословаччини зазнали краху»⁷⁷.

Утім, аналіз розмаху планування та наполегливості, з якою Польща намагалася реалізувати свої задуми, свідчить про те, наскільки далеко була готова зайти Варшава у своїх прагненнях придушити український національно-визвольний рух на Підкарпатській Русі й не дати йому поширитися на підконтрольні їй українські землі Галичини, Волині та Закерзоння. Це факт, важливий для розуміння мотивації та дій польської сторони під час розпаду Чехословаччини та окупації угорськими військами Карпатської України.

Таким чином, у 1938—1939 рр. Угорщина та Польща вдалися до тактики дестабілізації на території Закарпаття, яку можна розглядати в рамках сучасного концепту «гібридної війни». Перебуваючи під враженням підривних дій нацистів у Судетах, Будапешт та Варшава апробували проти Карпатської України набір аналогічних заходів, які включали в себе поєднання саботажно-підривних дій та партизанських акцій з методами пропагандистської війни та політичної дестабілізації, економічної та транспортної

⁷⁷ Kredátus J. *Politicko-vojenské akcie II. Rzeczpospolity na Podkarpatskej Rusi a východnom Slovensku na prelome rokov 1938—1939 // Slovenská republika 1939—1945 očami mladých historikov. T. IV. — Banská Bystrica 2005. — S. 313.*

блокади, дипломатичного тиску тощо. Не будучи офіційно залученими в конфлікт зі своїм сусідом — Чехословащиною, польські та угорські військові штаби засиляли через кордон військовослужбовців під прикриттям, диверсантів і терористів для здійснення актів диверсії та саботажу, підриву позицій місцевої автономної влади, збурення місцевого населення та скорішого приєднання Карпатської України до складу Угорщини.

Будучи прямим порушенням міжнародного права, ці дії становили приховану агресію проти сусідньої держави. Утім, через успішні дії чехословацьких військових, яким у співпраці з українськими парамілітарними формуваннями (Карпатською Січчю) вдалося нейтралізувати більшість атак, диверсійна операція Угорщини та Польщі зазнала краху та врешті була згорнута під тиском міжнародної спільноти. Водночас співпраця двох держав у знищенні «українського П'ємонту» в Карпатах у період автономії заклала підґрунтя для їхніх спільних дій, спрямованих на ліквідацію оборонців Карпатської України в березні 1939 р.⁷⁸

⁷⁸ Див. детальніше: Пагіря О. Польська сторінка терору в Карпатській Україні (1938—1939 років) // *Українофобія як явище і політтехнологія: Збірник статей.* / Упор. Герасим Я., Гречило А. та ін. — Львів, 2014. — С. 34—59.